

Edward Czapiewski

"Polskie życie kulturalne w Republice Litewskiej 1919-1940", Mieczysław Jackiewicz, Olsztyn 1997 : [recenzja]

Komunikaty Mazursko-Warmińskie nr 3, 503-507

1999

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

krajowa z 1529 r. Trudno zgodzić się bowiem ze stwierdzeniem, że ustawa ta była bodźcem do budowy wyposażonego w jednolite prawo państwa terytorialnego (s. 82).

Szukając odpowiedzi na pytanie, dlaczego nie powiodła się koncepcja ogólnopruskiej ustawy krajowej, stwierdzić należy, że już w 1529 r. Prusy Królewskie, Warmia i Prusy Książęce znalazły się na trzech różnych drogach w wypracowaniu koncepcji systemu prawnego. Z takim trudem wynegocjonowana ogólnopruska ordynacja okazała się być modelem czysto teoretycznym, który skorygowało później samo życie. Ponad własnymi interesami poszczególnych stanów, które tak jak szlachta albo liczyły na uzyskanie przewagi gospodarczej nad miastami, albo jak w przypadku miast obawiały się o utratę swych dotychczasowych przywilejów, istniały interesy poszczególnych części Prus. Prusy Królewskie zdążyły do modelu polskiego i w korekturze z 1598 r. przyjęły polskie prawo ziemskie, rodzinne i spadkowe *Ius terrestre nobilitatis Prussiae correctum*, a w Prusach Książęcych wprowadzono w 1620 r. własne prawo krajowe, które uzupełniano stopniowo kolejnymi kodyfikacjami. Konserwatywna Warmia poszła zaś osobną drogą i przez dwieście czterdzieści lat pozostała przy warmińskiej ustawie krajowej biskupa Maurycego Ferbera z 1526 r.

Wszystkie wymienione tu uwagi nie umniejszają zasadniczych walorów monografii, którą uznać należy za kolejny krok naprzód w badaniach nad przeszłością omawianego terytorium.

Danuta Bogdan

Mieczysław Jackiewicz, *Polskie życie kulturalne w Republice Litewskiej 1919 — 1940*, Studia i Materiały WSP w Olsztynie, nr 125, Olsztyn 1997, ss. 332

Środowisko historyków olsztyńskich specjalizuje się już od dawna w badaniach nad historią regionalną, o czym świadczy m.in. wiele cennych prac o Warmii i Mazurach. W ostatnich latach z dużym zainteresowaniem można obserwować prace, które wychodzą poza dotychczasowy kontekst regionalny i z powodzeniem przedstawiają wyniki badań historii regionów i państw bliskich ziemi mazursko-warmińskiej. Jedną z takich prac jest książka Mieczysława Jackiewicza o polskim życiu kulturalnym w Litwie w okresie międzywojennym. Z pewnością nie tylko bliskość terytorialna ale i zainteresowania poznawcze autora skłoniły go do podjęcia tak ważnego tematu. Problematyka ta dotychczas znajdowała się na marginesie innych prac. Dominowały — jak to zwykle bywa — zagadnienia polityczne, co znajdowało swoje uzasadnienie z racji panujących do niedawna w historiografii przemilczeń i przeinaczeń.

Ten dotychczasowy brak zainteresowania podjętym tematem tłumaczy po części wykonanie benedyktyńskiej chwilami pracy badawczej przez M. Jackiewicza, który postarał się rzetelnie wypełnić istniejącą lukę poznawczą. Autor przepracował ogromną ilość materiału źródłowego, w tym bardzo pracochłonne w obróbce roczniki prasy polskiej wychodzącej w Kownie. Autorowi udało się dotrzeć do pamiętników i opracowań będących w zbiorach prywatnych oraz do

wielu źródeł archiwalnych. Przeprowadził gruntowną kwerendę źródeł będących w posiadaniu Archiwum Akt Nowych (akta MSZ) oraz Litewskiego Archiwum Państwowego w Wilnie. Jednakże zabrakło odwołania się do poszczególnych wykorzystanych zespołów, co nie ułatwia pełnej orientacji, czy wspomniane zbiory archiwalne zostały w pełni wykorzystane. Zwracają uwagę inne uchybienia autora w doborze bazy źródłowej. We wstępie czytamy o zachowanych materiałach w Bibliotece Narodowej w Warszawie i w Bibliotece Ossolineum we Wrocławiu, lecz brakuje odpowiednich odwołań źródłowych w przypisach, a takie przecież materiały znajdują się w wymienionych bibliotekach. Szkoda również, że autor nie wykorzystał szerzej zbiorów rękopiśmiennych z Centralnej Biblioteki Akademii Nauk Republiki Litewskiej czy Biblioteki Uniwersyteckiej w Wilnie. Myślę przede wszystkim o dzienniku Michała Romera (Mykolasa Remerisa), bardzo cennego zapisu epoki oraz pełnej charakterystyki wzajemnych stosunków Polaków i Litwinów, zwłaszcza w latach dwudziestych. Przydałyby się także te uwagi Romera do słabo rozbudowanego rozdziału wstępnego, tak ważnego dla zrozumienia kwestii spornych poruszanych w kolejnych rozdziałach. Z uwag wstępnych można dodać, iż zrozumiałe jest pominięcie w książce szeregu kwestii, które trudno omówić skrótowo w jednej pracy, jak np. działalność oświatowa i szkolnictwo polskie na Litwie. Jednakże dla pełniejszego zrozumienia wielu aspektów polskiego życia kulturalnego nie należało pomijać kwestii działalności politycznej Polskiego Centralnego Komitetu Wyborczego i Polskiej Frakcji Poselskiej w Sejmie Litewskim z racji ścisłego związku z przesładowaniem mniejszości polskiej w Republice.

M. Jackiewicz przyjął w książce układ problemowy przedstawiany w kolejnych rozdziałach: prasa polska, środowisko literackie; księgarnie, muzea, wystawy; biblioteki, czytelnie, świetlice; teatr amatorski, działalność pozateatralna organizacji polskich; towarzystwa kulturalno-oświatowe i studenckie. Jest to układ bardzo zwarty i dobrze przemyślany. Czytelnik dowiadyuje się o najważniejszych aspektach życia kulturalnego mniejszości polskiej w Litwie. Obserwując ogrom problemów podejmowanych w pracy, przyjęte w pracy pewne zawężenie problematyki kulturalnej okazało się celowe i korzystne dla odbioru książki. Autor zapanował nad materiałem źródłowym i potrafił problemy te ująć syntetycznie, chociaż nie stronił też od analizy omawianych zjawisk.

Prasa i rozwój środowiska literackiego to główny nerw życia każdej mniejszości polskiej. Należy tutaj docenić duży wkład pracy M. Jackiewicza, który prawie każdemu tytułowi prasy polskiej starał się poświęcić sporo uwagi, w zależności od znaczenia tytułu w środowisku polskim. Nazwiska redaktorów, wydawców, pewne meandry wydawnicze wynikające również z sytuacji polskiej mniejszości narodowej, także właśnie między innymi, znalazły swoje odpowiednie odzwierciedlenie w pracy. Obok potrzebnych wiadomości encyklopedycznych dowiadujemy się również więcej o obliczu społeczno-politycznym pism. Ciekawe, że możliwie najpełniejszą wiedzę otrzymaliśmy o prasie młodzieżowej, głównie akademickiej. Autor przekazał ciekawe informacje o założeniach ideowych pism, co pozwala na lepsze zrozumienie kierunku politycznego periodyku. Zarysowane podziały na młodych — starych, w tym oddziaływanie polityków reprezentujących czy powiązanych z ojczyzną (Tadeusz Katelbach)

umożliwia zrozumienie zmiany kierunku opcji politycznych, np. sprawa odsunięcia tzw. zwolenników krajowości czy zerwania z „żubrami”. Autor jeszcze raz powrócił do oddziaływań warszawskich, omawiając towarzystwa kulturalno-oświatowe i studenckie.

Jackiewicz zwrócił również uwagę na charakterystyczne pomijanie omawiania dorobku kulturalnego Litwinów na łamach prasy polskojęzycznej. Ten bojkot litewkości dotyczył całej prasy polskiej i tylko w pewnych okresach w niektórych pismach próbowano omawiać dorobek kultury litewskiej. Autor podkreślił zarazem dużą ofensywę pism młodzieżowych, na łamach których publikowano „odważne, narodowe artykuły”, co powodowało z kolei represje cenzury, a w 1940 r. także zamknięcie „Głosu Młodych” (jedynego już pozostałego pisma młodzieży) przez władze litewskie za „nieodpowiedni kierunek polityczny pisma”. Pozostaje jednakże otwarte pytanie, czy były jakiegokolwiek próby szukania porozumienia wewnętrznego polsko-litewskiego w korzystniejszych okresach historycznych, np. po nawiązaniu stosunków dyplomatycznych z II Rzeczpospolitą w 1938 r. Praktycznie można mówić o syndromie oblężonej twierdzy, ale warto było pokusić się przy tej okazji o próbę odpowiedzi na podstawie tak obszernego materiału prasowego.

Dużym plusem dzięki zebranemu materiałowi prasowemu stały się informacje o przemianach ideowych i politycznych poszczególnych pism. Obok prasy codziennej, ogólnej, jak „Dzień Kowieński”, autor wyróżnił prasę dla wsi, m.in. rolniczą oraz katolicką, młodzieżową i wychodzącą w końcu lat trzydziestych robotniczą. Zwraca uwagę cała plejada dzienników i tygodników o słabych jednakże podstawach materialnych, co stawało się przyczyną, bardzo często, szybkiego upadku wielu pism. Niski ich poziom miał również wpływ na znikanie wielu czasopism z rynku wydawniczego. Warto zauważyć słaby popyt na prasę wśród mniejszości polskiej, który uległ poważnemu zmniejszeniu wskutek zubożenia wielu rodzin ziemiańskich po przeprowadzonej reformie rolnej. M. Jackiewicz bardzo wyraźnie uwypukla rozwój prasy młodzieżowej, przede wszystkim akademickiej, która była adresowana do konkretnego czytelnika. Natomiast coraz słabsza była prasa rolnicza i katolicka, ale tutaj autor nie wyjaśnił przekonująco przyczyn zjawiska.

W sposób interesujący autor książki ukazał środowisko literackie Polaków na Litwie, które skupiało się właściwie tylko w Kownie. Dużą rolę pełniła prasa („Dzień Kowieński”) w upowszechnianiu dzieł literatów zarówno polskich, jak również zamieszkałych w Republice. Ciekawe są opisy wzajemnych oddziaływań poetyckich i prozatorskich. Autor pisze także o związkach małżeńskich polsko-litewskich. Julia Wichert-Kajruksztisowa dużo zdziałała dla upowszechnienia dzieł literatury litewskiej w Polsce. Chociaż trzeba powiedzieć o pewnym niedosycie wzajemnych oddziaływań literackich polsko-litewskich. W rozdziale o literaturze polskiej na Litwie autor wyraźnie pisze o pewnej tolerancji na polu literackim, mimo istniejącego bardzo silnego antagonizmu polsko-litewskiego. Brakuje wyraźnego podkreślenia polityki litewskiej wobec środowiska literackiego. W „Słowie” wileńskim np. często pisano o prześladowaniu kultury polskiej, podczas gdy z książki nie dowiadujemy się wiele o tych problemach. Czy

w takim razie opinie w Polsce były przesadzone? Zaletą pracy jest natomiast wyraziste przedstawienie polskiego środowiska literackiego i jego dokonań twórczych. Wybuch II wojny światowej a przede wszystkim włączenie Litwy do Związku Radzieckiego, spowodowało zanik polskiego życia kulturalnego i literackiego. Autor za każdym razem podkreśla cezurę 1940 r. jako kończącego działalność polską na Kowieńszczyźnie, co wynikało z sowietyzacji Litwy.

Kolejne rozdziały książki dotyczą dalszych ważnych przejawów życia kulturalnego Polaków w Republice Litewskiej. Autor prześledził polską działalność wydawniczo-księgarską, wystawienniczą, muzealną i bibliotekarską. Zapoznajemy się z obszerną i bogatą dokumentacją rozwoju i problemami tej części życia kulturalnego mniejszości polskiej. Autor zwrócił uwagę na bogactwo tradycji księgarstwa polskiego i jego rozwój w okresie międzywojennym. M. Jackiewicz na licznych przykładach dokumentuje problemy związane z cenzurą książek z Polski oraz o próbach niszczenia księgarni polskich. Zabrakło jednakże stwierdzeń, skąd wywodziły się inspiracje, jakie były założenia blokowania inicjatyw polskich, czy była to przemyślana, celowa polityka, czy bardziej wynikająca z potrzeb chwili, czy zaostrzenia antagonizmu polsko-litewskiego. Za mało też dowiadujemy się o próbach organizowania się Polaków w swoim rozumianej pracy organicznej. Wydaje się, że takie były przesłanki działań polskich, chyba że dysponujemy zbyt szczupłym materiałem, aby szerzej mówić o próbach przeciwdziałania polityce litwinizacji Polaków.

Wspominam o tym problemie, ponieważ kolejne karty książki o organizowanych wystawach i ruchu muzealnym wyraźnie ukazują zwarte działania polskie eksponujące rozwój kultury narodowej. Jeszcze więcej dowiadujemy się z rozdziału o rozwoju sieci bibliotek polskich, czyteln i ruchu świetlicowego. Były to rozległe i żywe objawy rozwoju mniejszości polskiej na Litwie. Z opisu rozwoju bibliotek i czyteln dowiadujemy się wielu cennych szczegółów, a zarazem przedstawienia bogactwa działań na rzecz integracji Polaków. Zabrakło natomiast pełnego ukazania polityki litewskiej, przez co uzyskalibyśmy pełniejszy obraz położenia mniejszości polskiej w Republice. Brakuje bardzo ustosunkowania się autora do pytania wciąż obecnego na kartach książki: czy władze litewskie tępiły w sposób przemyślany polską działalność kulturalną. Dowiadujemy się z kart książki przede wszystkim o pracach Polaków, natomiast na marginesie znalazły się sprawy związane z polityką litewską. Nie da się oddzielić tych spraw, jeśli chcemy w pełni dowiedzieć się o życiu kulturalnym Polaków w państwie litewskim.

Pracę kończą dwa ważne rozdziały o ruchu teatralnym i towarzystwach kulturalno-oświatowych. Autor szeroko przedstawia rozwój teatrów amatorskich oraz działalność pozateatralną organizacji polskich w postaci imprez kulturalno-oświatowych. Imponujące były rozmiary amatorskiego ruchu teatralnego sięgające tzw. nizin społecznych — środowiska robotniczego czy wiejskiego. Głównie teatry amatorskie działały w Kownie w oparciu o działania animatorów kultury bądź rozmaite stowarzyszenia, w tym katolickie. Omówienie poszczególnych sezonów i zespołów teatralnych wskazuje na ważną rolę życia teatralnego w ubogaceniu życia Polaków w Kowieńszczyźnie. Praktycznie każdy rozdział pracy kończy się sentencją o gwałtownym przecięciu rozwoju życia kulturalnego polskiego po zajęciu Litwy przez Armię Czerwoną.

Ważny element książki stanowią dodatki: noty biograficzne wybranych działaczy polskich na Litwie oraz aneksy o polskich bibliotekach, bibliotekarzach i organizacji czytelnictwa, a także repertuar i aktorzy teatrów amatorskich.

W sumie otrzymaliśmy bardzo ciekawą pracę wartą kontynuowania. Myślę, że do powtórnego wydania konieczne jest pełniejsze jej uzupełnienie o politykę litewską wobec przejawów działalności kulturalnej mniejszości polskiej.

Edward Czapiewski